

Charivari in Europa: een historisch en comparatief perspectief

Marc Jacobs

“Tout au plus pouvons nous espérer qu’après dix ans de recherches supplémentaires – encouragées par des conférences comme celle-ci – nous aurons accumulé suffisamment de preuves pour pouvoir lire nos ‘textes’ fragmentaires et les comprendre un peu mieux”¹.

Het onderzoek naar charivari op het einde van de jaren tachtig moet gesitueerd worden in de context van een reeks discussies die sinds het begin van de jaren zeventig binnen en tussen de sociale wetenschappen plaatsvinden. In 1986 heb ik een overzicht gepubliceerd van de wetenschappelijke literatuur over charivari, waarin een transitie wordt onderkend omstreeks 1970².

Een kort citaat laat toe een van de belangrijkste veranderingen te vatten. Het betreft een passage waarin M. Agulhon zijn eigen, in 1970 verschenen *La République au village: Les populations du Var de la Révolution à la Seconde République* evalueert. Een van de twee belangrijkste verdiensten van het boek bestaat erin, aldus Agulhon, “that it takes certain aspects of folklore (the charivari ...) seriously enough to treat them as historical facts and to focus full attention upon them. Not so long ago these facts would either have been ignored as negligible by the social historian or, alternatively, included purely as accessories retained to provide the obligatory picturesque or vivid touch”³.

Volksgerichten en ketelmuziek behoren sinds twintig jaar tot verscheidene domeinen van geschiedkundig onderzoek, variërend van historische demografie tot studies over criminaliteit. Die groeiende belangstelling past binnen de horizonverruiming die (bepaalde groepen) historici hebben ondergaan. Zoals dat met andere ‘onderwerpen’ zoals sociabiliteit, vormen van collectieve actie of ‘gender history’ het geval is, heeft de studie van charivari een eigen geschiedenis. In mijn overzichtsartikel in 1986 heb ik enkele facetten van dit proces belicht aan de hand van begrippen als ‘symbolisch kapitaal’ en ‘legitimiteit’ (P. Bourdieu).

Ter oriëntering in het onderzoeksveld kunnen, onder meer op basis van de acta van het internationaal colloquium dat in 1977 in Parijs plaatsvond, een aantal globale karakteristieken van de charivari-research in het vorige decennium worden aangeduid.

1. Een internationaal deelnemersveld, maar met een overwicht van Franse vorsers;
2. multidisciplinair, maar met een sterke vertegenwoordiging van cultuurhistorici die gespecialiseerd zijn in de laat-middeleeuwse en/of vroegmoderne geschiedenis en/of horen bij de ‘Annales-school’, en van onderzoekers die de invloed hadden ondergaan van het structuralisme en van stellingen van C. Lévi-Strauss;

3. een ruimtelijk zeer uitgestrekt gebied bestrijkend, met sterke nadruk op West- en Zuid-Europa, dat wil zeggen in de eerste plaats Frankrijk, verder ook Groot-Brittannië, Italië en in mindere mate Spanje en Duitsland.

4. een zeer lange periode overspannend, van het Antieke Griekenland tot de jaren zestig van onze eeuw, maar in praktijk vooral op de laatste zes eeuwen betrekking hebbend.

Het is bijgevolg niet verwonderlijk dat met het begrip *charivari* een heel uiteenlopende reeks fenomenen wordt aangeduid⁴. De volgende passage in een door Françoise Zonabend opgesteld verslag van een discussie tijdens het colloquium is echter typerend: “Chacun s’accorde pour dire que le remariage d’un veuf ou d’une veuve semble bien être le principal prétexte au charivari”⁵.

‘Charivari’ fungeert als centraal begrip, waardoor specifieke ‘regionale’ onderzoeken of benaderingen vanuit een bepaalde wetenschappelijke discipline kunnen worden gekoppeld aan een internationale en multidisciplinaire onderzoeksstroom. Dit wordt treffend geïllustreerd door het feit dat onderzoekers die het fenomeen van ‘*samosud*’⁶ in Rusland bestuderen het nu eveneens over ‘charivari’ hebben. Stephen Frank spreekt, niet ten onrechte, over de ‘Russische’ variant van *charivari*: *vozhdenie*⁷. De discussies over het (moeilijk te maken) onderscheid tussen ‘*samosud*’ en ‘*vozhdenie*’ die de laatste vijf jaar door Amerikaanse onderzoekers worden aangegaan, klinken overigens degene die werkt met termen als ‘charivari’ en ‘volksgericht’ (*popular justice*, *justice populaire*)⁸ bekend in de oren.

Als we de literatuur in de jaren tachtig overschouwen, valt op dat een aantal fenomenen die onder de *charivarivlag* varen bijzondere aandacht hebben gekregen. Ik doel meer bepaald op het maken van ketelmuziek met politieke motieven.

Bijzonder interessant zijn de politieke *charivari*’s in Franse steden in de jaren dertig van de vorige eeuw. Dit blijkt onder meer uit de originele studies van Charles Tilly over vormen van collectieve actie. Hij schrijft de politieke *charivari*’s in de steden in de periode 1830-1848 een belangrijke rol toe in het ‘transformatieproces’ van een oud repertoire van actievormen, zoals voedselrellen, naar een nieuw repertoire van vormen van collectieve actie zoals demonstraties⁹. Voor de nabije toekomst lijkt een grondige analyse van die golf van politieke *charivari*’s in steden in Frankrijk en zijn buurlanden een prioriteit.

Gelijksoortige processen deden zich in andere contexten voor. Tilly toonde aan dat ‘traditionele’, lees ‘semi-legitieme’, symbolische actievormen die kenmerkend zijn voor volksgerichten, ook in andere landen en periodes, met (nationaal-)politieke oogmerken werden aangewend. Het insmeren met pek en veren van tegenstanders, politieke ‘shivarees’ en ‘riding the stang’ kwamen in Noord-Amerika onder meer voor in de periode tussen de ‘Stamp Act’-crisis en de Amerikaanse Revolutie¹⁰. Deels geïnspireerd door Tillys werk wordt tegenwoordig veel aandacht besteed aan het politieke gebruik van vormen van collectieve actie die overeenkomsten vertonen met ‘charivari’ (hier gebruikt als ruime paradigmatische term) buiten de Julimonarchie. Een interessant voorbeeld op basis van Nederlands bronnenmateriaal is het in 1988 verschenen artikel over *charivari* en

patriottisme van M. Romme¹¹. Een discussie over het vruchtbare 'politieke' perspectief, waarbij er steeds meer politieke charivari's lijken te worden ontdekt, dringt zich op, temeer daar in case-studies het 'politieke' karakter van heel wat zogenaamde 'huiselijke' charivari's de laatste jaren sterk wordt onderstreept.

Belangrijk is het inzicht dat de term 'politiek' in diverse betekenissen gebruikt wordt. Nu eens wordt gerefereerd aan het functioneren van een charivari als instrument binnen de lokale dorpspolitiek, als middel in of zelfs exponent van de machtsstrijd tussen plaatselijke facties. Soms wordt ermee bedoeld dat charivari's in het spanningsveld van de opkomende en zich uitbouwende centrale staat niet enkel als lijdend voorwerp van repressie, maar ook als middel tot verzet worden belicht. Hierbij zijn de slachtoffers doorgaans concrete vertegenwoordigers van de staat (belastingontvangers, enz.). Een andere, zoëven behandelde, mogelijkheid is het verwijzen naar reacties in de vorm van een charivari tegen meer abstracte politieke ontwikkelingen en gebeurtenissen buiten de lokale gemeenschap.

Het 'politiek perspectief' is een veelbelovende uitdaging voor de komende jaren. Wat zijn de onderlinge verbanden en verschillen binnen de verzameling acties in uiteenlopende historische contexten die beschouwd worden als politieke charivari's? Waar ligt de grens tussen anachronistische interpretaties en het documenteren van niveauverschuivingen in politieke interacties? Kunnen in de tijd, binnen diverse fasen van staatsvormingsprocessen, wederzijdse effecten ontdekt worden op de charivari's die niet in de eerste plaats van politieke aard zijn? Verdere theorievorming over het functioneren van charivari's op verschillende politieke niveaus en over de historische evolutie die daarin te ontdekken valt, is noodzakelijk.

Een interessant voorbeeld van een studie waarin naar de relaties tussen cultuur en politiek gepeild wordt en waarbij 'charivari's' een niet onbelangrijke rol spelen in het betoog, is David Underdowns boek *Revel, riot and rebellion*¹². Hierin toont hij onder meer aan dat lokale verschillen in 'popular allegiance' in de Engelse Burgeroorlog overeenstemden met regionale contrasten in de traditionele feestcultuur. Dit gebeurt door middel van een regionaal onderzoek in Dorset, Somerset en Wiltshire. Volgens de auteur kwamen 'skimmingtons', het ophangen van hoorns in geval van overspel, en bijvoorbeeld het gebruik van 'cucking-stools' in de zeventiende eeuw beduidend meer voor in steden én in gebieden met overwegend bos en weiland. Die vaststelling kan een reeks belangrijke theoretische consequenties hebben¹³. Is het inderdaad zo dat in dorpsgemeenschappen die gelegen zijn in streken met veel bouwland, mechanismen van informele bemiddeling beter functioneerden? Bestaan er bijvoorbeeld duidelijke recurrente verbanden tussen de frequentie van volksgerichten en het bebouwingspatroon, het dorpsstype of de bevolkingsconcentratie? Voor welke regio's en periodes zijn die correlaties geldig? Hoe kan dit verklaard worden?

Een andere tendens die kenmerkend is voor de jaren tachtig¹⁴ is dat verschillende historici charivari's in de context van een bepaalde regio benaderen. In 1982 publiceerde Christian Desplat zijn boek over *charivaris, asouades en jonchées* in Gascogne tussen de zestiende en twintigste eeuw¹⁵. Charivari en

assuadas in Portugal worden bestudeerd door Maria Paula Diogo¹⁶. In 1985 schreef ik een verkennende studie over charivari in Vlaanderen. Tiny Romme presenteerde in 1987 een doctoraalscriptie over charivari in het oostelijk deel van Noord-Brabant tussen 1750 en 1850¹⁷. Beide Nederlandstalige auteurs gebruiken het begrip 'charivari', zelfs al zijn ze zich bewust (geworden) van de moeilijkheden rond de afbakening en definitie van het begrip, zoals die onder meer op het colloquium te Parijs in 1977 door E.P. Thompson werden gesignaleerd¹⁸.

Wanneer men tracht een evaluatie te maken van het onderzoek in de voorbije jaren is het bedoelde artikel van E.P. Thompson nog steeds een uitstekend uitgangspunt. Zoals bekend waarschuwde de auteur zijn collega's ervoor dat 'charivari' een overkoepelend begrip is geworden. Hij zette zich daardoor onder meer af, mijns inziens terecht, tegen het idee dat er zoets als een pure charivari bestaat, waarvan er één of meerdere kunnen worden samengebracht, die dan vervolgens kunnen verklaard worden en waarbij de conclusies tenslotte kunnen geëxtrapoleerd worden naar alle andere verschijnselen die door onderzoekers met het begrip charivari werden aangeduid.

Thompson reageerde daarmee in de eerste plaats tegen de zogenaamde Franse typologie, de sterke verbinding tussen charivari (jongelingen) en hertrouwen, die het onderzoek sterk heeft beïnvloed. De stelling dat het bij ketelmuziek in de meeste gevallen om hertrouwen zou gaan, geldt volgens Thompson in elk geval niet voor Groot-Britannië. Recent onderzoek wijst uit dat soortgelijke opmerkingen voor vele streken in Europa kunnen gemaakt worden.

De opmerkingen van Thompson vloeiden in de tweede plaats voort uit case-studies. Uit de analyse van een geval in Berkshire in 1839¹⁹ was gebleken dat er achter het volksgericht verschillende conflicten en spanningen schuil gingen. Gedetailleerde case-studies, die aan de hand van zeer rijk bronnenmateriaal door mij en anderen worden gemaakt, wijzen inderdaad uit dat charivari's gevat zijn in een complex kluwen van relaties en conflicten die effecten sorteerden op de collectieve actie. Voorstellingen als die van 'de dorpsgemeenschap' die optreedt tegen 'de overtreder' omdat hij of zij 'een bepaalde regel' van 'de gemeenschap' heeft overtreden, de ideologie van het rechtvaardige ('neutrale' of 'objectieve') volksgericht, worden blijkbaar telkens weer doorgeprikt. Zal niet elke studie van goed gedocumenteerde gevallen, die voldoende wordt uitgebouwd, even onbevredigend zijn voor de algemene theorieën gebaseerd op een charivari-ideaaltype? Maar wat zijn daarvan de implicaties?

In de Duitse vertaling van het artikel uit 1972 maakte Thompson in 1980 in een extra voetnoot bij de beschouwingen over het geval in Berkshire de opmerking dat men in de toekomst wel een poging zou wagen om de computer in te schakelen om bijvoorbeeld de aanleidingen tot charivari's te tellen. Dit zou volgens Thompson tot mislukken gedoemd zijn²⁰. In de charivariliteratuur worden trouwens zelden cijfers gegeven²¹. Als we op basis van de in de tekst en de voetnoten gegeven voorbeelden beginnen te tellen, blijkt de overgrote meerderheid gebaseerd op één tot honderd gevallen. Er is nauwelijks een studie die de vijfhonderd gevallen overschrijdt. De empirische basis van bepaalde theorieën en

verklaringen is vaak onduidelijk. Een kritische instelling is noodzakelijk zoals het uitvoeren van controles van gangbare stellingen uitwijst.

We beperken ons tot één voorbeeld. Met het oog op het eerste 'Congrès International de Folklore', dat in 1937 in Parijs zou plaatsvinden, verstuurde Fortier-Beaulieu in het begin van 1937 ca. 450 vragenlijsten naar Franse gemeentebezuurders. De oogst bestond uit 330 antwoorden (Thompson telde er 307). De documenten in kwestie worden bewaard in het Musée national des Arts et Traditions Populaires (Parijs). Op basis van de antwoorden hield Fortier-Beaulieu een lezing op het internationale congres, waarin hij zijn met een zestal voorbeelden geïllustreerde, befaamde *explication magique, mystique et religieuse* lanceerde: het lawaai kenmerkend voor een charivari wordt gemaakt om de geesten van de overleden echtgenoten te kalmeren²².

Fortier-Beaulieus lezing bleef niet onopgemerkt. Onderzoekers zoals Van Gennep, Margolin en Ginzburg hebben stelling gekozen voor of tegen zijn verklaring. Aangezien die interpretatie, die blijkbaar op de analyse van 330 antwoorden steunt, ingepast wordt in diverse vertogen in de literatuur, kan het nuttig zijn om ze te confronteren met de enquête zelf.

Subvraag zes luidt: "Cherche-t-on à évoquer l'esprit de l'épouse ou de l'époux défunts?" Op bijna alle ingevulde vragenlijsten wordt ofwel die vraag blanco gelaten ofwel wordt de suggestie door de informanten krachtig van de hand gewezen. Ik parafraseer bij wijze van voorbeeld twee typische antwoorden. De informant uit La Roche-sur-Yon in de Vendée nam geen blad voor de mond: "Geenszins! Dergelijke verklaringen getuigen van veel fantasie. Er bestaat geen verband tussen charivari en spiritisme. Het is een speciaal carnaval en daarmee uit". Of zoals de burgemeester van Bergerac het stelde: "Neen, men laat de doden rusten". Met dit groot aantal zogenaamd negatieve antwoorden werd geen rekening gehouden.

De zes voorbeelden die Fortier-Beaulieu in zijn artikel als illustratie heeft aangehaald, zijn ongeveer de enige²³ antwoorden die bruikbaar zijn. De gegevens zijn bepaald niet ondubbelzinnig en eenduidig. Daarenboven blijkt dat sommige van de informanten hier niet zoals in de andere gevallen burgemeesters of andere functionarissen zijn maar volkscundigen. Bepaalde antwoorden werden gewoon ontleend aan publikaties van Van Gennep en op vragenlijsten gecopieerd (wat dan weer verwarring geeft bij het tellen). Ik wil allerminst a priori op een reductionistische manier het belang van geloof in de geesten van overledenen als aspect uitsluiten. In dit geval moet het echter duidelijk zijn dat de these een constructie is van de auteur (hiertoe geïnspireerd door James Frazer), die geïllustreerd, en niet zoals gesuggereerd wordt, empirisch gefundeerd en geadstrueerd wordt door de enquête. Integendeel.

De controle door E.P. Thompson van de precies op die enquête steunende '92,5%' -stelling van Lévi-Strauss leverde in de vorm van een spits naschrift bij het artikel van 1972 een schoolvoorbeeld op van wat we willen betogen. Volgens ons heeft Thompson echter niet helemaal gelijk wanneer hij opmerkt dat slechts een fractie van de antwoorden waardevol zou zijn: "A l'exception de quelques cas

où le maire transmet le questionnaire à un historien ou folkloriste local, les personnes interrogées n'avaient aucune qualification particulière pour répondre ... la valeur de l'enquête ... réside dans ... les informations apportées par la trentaine de réponses les plus consciencieuses"²⁴.

Aan 450 (330, 307) 'maires' die verantwoordelijkheid droegen in verband met de ordehandhaving in hun gemeente, werden vragen gesteld zoals vraag 11: "Les pouvoirs publics peuvent-ils intervenir avec efficacité?" Zijn de antwoorden dan bijvoorbeeld niet bruikbaar als onverwachte indicator van de in tijd en ruimte mogelijk verschillende houding van lokale bestuurders tegenover volksgebruiken en charivari's²⁵? Zogenaamd 'negatieve' ('onbruikbare') antwoorden zoals dat van de burgemeester van Boulay, die droogjes opmerkt dat charivari's in zijn gemeente bij gemeentelijk besluit verboden zijn, of waarbij verontwaardigd wordt opgemerkt dat het vreemd is dat burgemeesters met dergelijke vragen kunnen worden lastig gevallen²⁶, zijn helemaal niet waardeloos. Het belang en de bruikbaarheid van informatie over charivari hangen af van de vragen die men stelt.

Het lijkt me noodzakelijk de theorieën die geen cijfers geven maar die blijkbaar toch steunen op een kwantitatieve analyse, kritisch te benaderen. Denken we zelfs maar aan de beroemde en fascinerende stellingen van de charivari-expert bij uitstek, E.P. Thompson, die vaststelde dat er in de loop van de achttiende en negentiende eeuw een verandering optrad in de Engelse charivari's, namelijk de scherpe verhoging van een groep slachtoffers: de mannen die hun echtgenote afranselden. Maar als we de zaak van naderbij gaan bekijken is het opmerkelijk dat we geen enkel cijfer vinden om duidelijk te maken hoe die vaststelling werd gemaakt. Hoe moeten we ons die snelle verhoging voorstellen? In absolute cijfers? In percentages? In relatie tot de charivari's in dezelfde periode of tot het totale corpus van gegevens? Daalt het absolute aantal (en het percentage?) van de andere aanleidingen of blijft het constant? Over hoeveel gevallen gaat het? Was zijn verzameling voldoende significant om die uitspraken te kunnen doen? En waarom worden die stellingen dan min of meer aanvaard en gaan ze vaak een eigen leven leiden? Zou het misschien toch niet in bepaalde gevallen interessant kunnen zijn om te gaan tellen, al dan niet met een computer, of in elk geval, als men (cruciale) uitspraken doet, precies aan te duiden op hoeveel en op welke gevallen men steunt? Hoe kan men tellen met een open definitie? Wat is dan één charivari?

Vooraleer op deze vragen nader in te gaan, wil ik nog een problematiek aansnijden. Zou het mogelijk zijn om empirisch gefundeerde uitspraken te doen over 'charivari', die geldig zijn voor ruimere geografische entiteiten dan een regio of een land? Wat bij het overschouwen van de literatuur over volkscultuur opvalt is dat historische studies op supraregionale of Europese schaal schaars zijn. Er zijn uitzonderingen, zoals het briljante standaardwerk van Peter Burke, *Popular culture in early modern Europe*. Zoals bekend heeft de auteur getracht een synthese te schrijven op basis van gegevens over een brede waaier van culturele fenomenen, door de nadruk te leggen op de gemeenschappelijke aspecten, door fragmenten te verzamelen en te trachten het geheel te zien. De 'nadelen' van het project zijn, aldus Burke, onder meer dat het noodzakelijk was impressionistisch te werk

te gaan en af te zien van bepaalde kwantitatieve benaderingen aangezien men binnen zo'n enorm chronologisch en ruimtelijk kader niet over voldoende homogeen bronnenmateriaal kan beschikken. Geen enkele regio kon gedetailleerd en in de diepte bestudeerd worden. Bepaalde problemen moeten echter op een meer algemeen niveau dan op het regionale behandeld worden: problemen van definitie, verklaringen van verandering en vooral het belang en de grenzen van regionale variatie. Noteren we tegelijkertijd alvast zijn opmerking in hetzelfde boek over charivari: "The charivari was known right across Europe from Portugal to Hungary, although details of the ritual might vary, and so might the choice of victim"²⁷. Aangezien het hier gaat om een fenomeen dat over heel Europa (en als we S. Frank mogen geloven nog een eind verder dan Hongarije) verspreid is, lijkt het me van belang daar gebruik van te maken en na te gaan of bepaalde 'details' variëren, en zo ja welke.

In 1987 ben ik begonnen met een drie jaar durend project dat beoogt 'charivari' vanuit historisch en comparatief perspectief te benaderen. In de eerste fase van het project, die bij het ter perse gaan van dit artikel zal afgelopen zijn, wordt uitgaande van een paradigmatische open omschrijving een zo breed mogelijke verzameling van gegevens over charivari en volksgerichten aangelegd zonder daarbij een strenge selectie door te voeren in ruimte en tijd. In praktijk betreffen de gegevens in het bijzonder (bepaalde regio's in) de Europese Gemeenschap, Zwitserland en Oostenrijk en vooral de zeventiende, de achttiende en meer nog de negentiende en twintigste eeuw.

De Europese lijst van mogelijke bronnen is lang: passages in dagboeken, reisverhalen, liedjesteksten, charivari-muziekinstrumenten, mondelinge verklaringen, iconografische bronnen, films, enzovoort. Binnen de verzameling van sporen die ik aanleg kunnen vier belangrijke deelverzamelingen worden aangeduid.

Vooreerst zijn er de rechtstreeks normatieve bronnen: de verbodsbepalingen tegen charivari, uitgevaardigd door een kerkelijke of wereldlijke overheid, op nationaal, regionaal of lokaal niveau. Een tweede type zijn de indirect normatieve bronnen, in het bijzonder gerechtelijke bronnen, processen-verbaal en verslagen van politieel optreden. Verder zijn er ook de vele honderden korte mededelingen over charivari en aanverwante fenomenen, verschenen in volkskundige en lokale tijdschriften of opgenomen als voorbeeld in studies over de 'levenscyclus'. Een vierde verzameling bronnen die (kwantitatief) zeer rijk blijkt te zijn, vormen de enquêtes die bijvoorbeeld in het kader van nationale volkskundige atlasprojecten werden verspreid. Zo wordt in de gegevensverzameling die we aanleggen materiaal met betrekking tot charivari opgenomen dat we vinden in de enquêtes verspreid in Frankrijk, Nederland, Zwitserland, Oostenrijk, Italië en België²⁸. In dit laatste land, in het bijzonder in het Vlaamse gedeelte, is een relatief gezien hoog aantal gegevens beschikbaar, onder meer dank zij verschillende enquêtes²⁹. Een belangrijke schakel is het lopende project dat aan de Katholieke Universiteit te Leuven in het midden van de zeventiger jaren werd gestart onder leiding van S. Top. In de vragenlijsten over de levenscyclus in Vlaanderen in het interbellum, die door studenten als leidraad bij het veldwerk worden gehanteerd, vinden we

verschillende vragen over charivari. Die verzameling groeit snel uit tot een van de belangrijkste bronnenreeksen over (onder andere) charivari in Europa.

Duizenden 'elementen', sporen van 'charivari', worden aldus in een databank samengebracht. Het is in dit tijdschrift wellicht overbodig aan te duiden dat het niet de bedoeling kan zijn die zowel qua bronnen als in tijd en ruimte bijzonder heterogene verzameling als een homogeen geheel te gaan benaderen en bijvoorbeeld in een op een kaart van Europa gegoten vorm in haar totaliteit te interpreteren³⁰. Maar welke alternatieven zijn er als men bij een comparatief onderzoek niet wil streven naar een volgende aflevering van 'de' Europese atlas?

Historiserende sociologen zoals Charles Tilly en Theda Skocpol hebben de laatste jaren interessante bijdragen geleverd tot de theorievorming over comparatief onderzoek³¹. In een briljant artikel poogde Skocpol "recurrent strategies" te onderkennen in de historiserende sociologie³². Ze maakt een onderscheid tussen drie strategieën. Combinaties van verschillende strategieën zijn mogelijk, maar in praktijk zeldzaam. Het is volgens mij een nuttig experiment om te trachten haar opmerkingen op het charivari-onderzoek toe te passen.

Een onderzoeker die de eerste strategie toepast wil de interne logica van een algemeen theoretisch model aantonen en uitwerken door ze toe te passen op één of meerdere historische gegevens. Van buitenaf bekeken lijken de historische gegevens daarbij in het betoog binnengehaald te worden als illustraties, om een aantal voorlopig leegstaande vakjes van het a priori ontwikkelde model op te vullen. De toepassing van de theorie komt vaak arbitrair over en het lijkt wel dat, als er lang genoeg gezocht wordt, men altijd voorbeelden vindt die de theorie kunnen bevestigen. Doorgaans blijkt het bijzonder moeilijk na te gaan of de onderzoeker niet bewust gevallen, die zijn theorie tegenspreken, weglaat. Er is me in de sociale wetenschappen geen theoretisch model bekend dat zich kan opdringen om 'charivari' in Europa te verklaren en waarvan de toepassing meer dan louter triviale resultaten zou opleveren. Op dit ogenblik wordt het structuralisme van Lévi-Strauss, dat door bepaalde charivari-onderzoekers in de jaren zestig en zeventig gehanteerd werd en dat ongetwijfeld positieve effecten sorteerde als katalysator in het toepassen van antropologische technieken en begrippen, niet meer aanvaard binnen de gemeenschap van historici. Hoe dan ook, mij lijkt het weinig opportuun om de richting van die strategie in te slaan.

Joris Hoefnagel (Antwerpen 1545 - Wenen 1600), *Patiente cornudo*. Pentekening, 1569.

Uit: R. van Roosbroeck, *Patientia. 24 Politieke emblemata door Joris Hoefnagel 1569* (Antwerpen 1935) plaat IX. De tekst luidt in vertaling:

De geduldige gehoornde

Geduldige gehoornde noemt men mij
daar, ziende, ik niet verlang te zien.
Een ander bij mijn vrouw vindend
stem ik daarin toe met gesloten mond.
O welke oneer groeit mij daaruit,
welke vernedering. Ik laat het klagen en
keer het blad om. Wie zo doet, verdient zulk loon.

Patuuh cornudo —
 Cornudo paciente me llaman a mi —
 Porque cuando yo no quise ser —
 Ballarín con otro a mi mujer —
 Callando la boca lo consentí —
 O que sequencia dello me crece —
 Que confusión se me antoja —
 Pero las quejas y torno la boca —
 Quiero tal base tal y xaga me se. —

De tweede strategie die Skocpol heeft aangeduid is het eclectisch toepassen van concepten om een 'betekenisvolle' verklaring te geven van bepaalde historische patronen en processen. De toepasser van die strategie (E.P. Thompson en C. Geertz worden als voorbeeld geciteerd) staat sceptisch tegenover het projecteren van theoretische modellen en algemene causale verklaringen over grootschalige structuren, maar heeft, aldus Skocpol, wel aandacht voor "matters of conceptual reorientation and conceptual clarification"³³. Die strategie is te onderkennen in de beste publikaties over charivari van de laatste twintig jaar, zoals de artikels van historici als Davis en Thompson. Laten we kennisnemen van de opmerking van Skocpol over het comparatieve aspect van deze strategie. Vergelijkingen worden gebruikt "for highlighting the particular features of each individual case". Ze kiezen dan ook gevallen die de mogelijkheid om contrasten aan te tonen maximaliseren. De strategie was en is succesvol in het onderzoek naar charivari. Er is geen enkele reden om er van af te stappen.

De derde strategie, die ze onder meer onderkent in de publikaties van Marc Bloch, Barrington Moore en Robert Brenner, bestaat erin te zoeken naar een adequate uitleg voor een bepaald resultaat of patroon in de geschiedenis, een verklaring die geldig is in bepaalde contexten, er van uitgaande dat 'causale' regelmatigheid bestaat. Een speciale techniek wordt gebruikt: "moving back and forth between aspects of historical cases and alternative hypotheses". Ideeën over causale verbanden, kunnen voortvloeien uit meerdere, reeds bestaande theorieën die met de gegevens geconfronteerd worden. Ze kunnen ook op een meer inductieve manier gegenereerd worden door het ontdekken van "causally significant analogies between instances" in de loop van het historisch onderzoek. Vergelijkingen kunnen dienen als "rough negative check on accepted historical explanations", maar kunnen ook leiden naar nieuwe historische generalisatie. Opmerkelijk is verder ook de houding tegenover de bronnen bij de toepassers van de derde strategie: "secondary research strategically supplemented by carefully selected primary investigations or reinvestigations"³⁴.

Persoonlijk geloof ik dat het bij het uitbouwen van een studie over charivari vanuit historisch-comparatief perspectief het momenteel interessant zou kunnen zijn om een dergelijke hypothese-testende versie met de tweede strategie te combineren. De aan de hand van een ruim opgevat charivari-begrip samengestelde verzameling *teksten* over een reeks 'sleutelfenomenen' wordt in een databank georganiseerd. Naar gelang van de te behandelen vraag of hypothese zullen deelverzamelingen worden geselecteerd. Hierbij moeten aangepaste analyseniveaus worden gekozen, geschikte combinaties binnen het gamma van mogelijkheden om aan interdisciplinair onderzoek te doen worden gesmeed, zinvolle ruimtelijke en chronologische kaders worden afgebakend. Belangrijk is vooral dat via operationele definities specifieke selecties worden doorgevoerd van gevallen en actievormen. Hiertoe leent onder meer het gebruik van bepaalde zogenaamde vierde generatie computertalen zich uitstekend³⁵.

In het bestek van dit artikel is het uiteraard niet mogelijk de vragen en hypothesen die in ons project zullen worden behandeld te legitimeren of zelfs maar op

te sommen. Temeer aangezien het de bedoeling is door het uittesten van verschillende hypothesen en het herformuleren van vragen te komen tot een of meerdere samenhangende gehelen van hypothesen en verklaringen die met het charivari-materiaal geadstrueerd worden. Het ligt voor de hand dat een aantal werkinstrumenten zoals een glossarium worden gecreëerd. Inherent aan de aanpak die we voorstellen is dat de databank na afloop van het project, op een nader te bepalen manier, ter beschikking zal worden gesteld aan andere onderzoeksinstellingen. Een aantal vragen en te onderzoeken hypothesen, waarvan we in deze tekst enkele voorbeelden hebben gegeven, wordt opgeleverd door de literatuur over charivari zelf. Zijn bepaalde patronen of regelmatigigheden te ontdekken bij het ondervragen van de databank? Wat leert bijvoorbeeld het cartografisch verwerken van deelverzamelingen van gegevens, dat wil zeggen welke vragen levert het ons op? Naast die tweede groep op inductieve wijze gecreëerde vragen zullen een aantal hangende problemen in de historische en andere sociale wetenschappen worden aangesneden. Historische processen die worden samengevat met uitdrukkingen zoals ‘opkomst en uitbouw van de moderne staat’, ‘reformatie en contrareformatie’, de problematiek van ‘volks- en elitecultuur’, en met name de ruimtelijke en chronologische variaties, ‘beschavingsoffensieven’, ‘proto-industrialisering’ en ‘industrialisering’, ‘urbanisatie’, enzovoort, worden benaderd door het aanduiden van specifieke spanningsvelden die met het materiaal waarover we beschikken zinvol kunnen worden onderzocht. Dit neemt zowel de vorm aan van zogenaamde extended case-studies van concrete interactiestromen, als van kwantificerende analyses waarbij deelinformatie over die interacties als indicator wordt aangevend³⁶.

Een voorbeeld van een dossier waarin de drie reeksen vragen samen kunnen worden behandeld en dat bijgevolg prioriteit heeft in ons project is dat van de politieke charivari's tijdens de Juli-monarchie. Onder andere de reeds aangehaalde hypothesen van Tilly worden daarbij getest. Er moet bijvoorbeeld nog worden gepeild naar de (sociaal-economische) identiteit en motieven van de uitvoerders. Er is weinig bekend over de houding en reacties van de al dan niet geviseerde politici, ordehandhavers en van ‘de’ publieke opinie. Hoe kunnen de onderlinge, zelfs internationale, verbanden van de op de nationale politiek afgestemde ketelmuziekmanifestaties in verschillende steden worden belicht? Wat was de rol van de media en in het bijzonder van de geschreven pers? Heel bijzondere aandacht hebben we voor het vraagstuk van evolutie en verspreiding. Hoe kan verklaard worden dat die verschijnselen sterk geconcentreerd zijn in een korte tijdsspanne? Is dit het resultaat van een langdurig, in 1832 culminerend proces? Kan een duidelijk proces van verpreiding worden aangeduid? Onze aanpak laat toe dergelijke vragen te behandelen vanuit verschillende invalshoeken. Enerzijds zullen we de problematiek benaderen door middel van een zeer globale analyse op lange termijn. Anderzijds is de problematiek belangrijk genoeg om de gegevens die de databank reeds bevat aan te vullen door middel van wat Skocpol noemde “targeted research”³⁷.

Bij het behandelen van dit dossier wordt bij het analyseren van de gegevens in een eerste fase uitgegaan van een zeer strikte definitie waarbij alleen die fenomenen worden geselecteerd die expliciet met het woord charivari (en zijn dialectvarianten) werden aangeduid. In een tweede fase onderzoeken we de manifestaties, met een naam die voordien werd gebruikt om volksgerichten aan te duiden of die een opmerkelijke overeenkomst qua vorm vertonen (het maken van ketelmuziek). Voorlopige onderzoeksresultaten suggereren bijvoorbeeld dat een *boom* te situeren is tussen de maanden maart en augustus 1832, de periode van de grote cholera-epidemie in Franse steden. Dit kan deels verklaard worden door te wijzen op de vroegtijdige sluiting van het Franse parlement omwille van het besmettingsgevaar. De volksvertegenwoordigers keerden bijgevolg uitzonderlijk vroeg uit Parijs naar de plaats van herkomst terug waar ze ofwel op serenades ofwel op charivari's werden onthaald. Om andere verbanden te ontdekken is het in dit geval onder meer nodig om ook volksgerichten die niet de vorm van ketelmuziek hadden en lynchpartijen van mensen die ervan verdacht werden bronnen te vergiften en cholera moedwillig te verspreiden, voor nader onderzoek te selecteren.

De politieke charivari's tegen hoogwaardigheidsbekleders in 1832 en 1833 kregen veel aandacht in de geschreven pers. De eerste onderzoeksresultaten met betrekking tot die deelgroep tonen aan dat het gerucht dat alvast een deel van die charivari's systematisch georganiseerd werd door (elitaire) verenigingen zoals *Aide-toi, le Ciel t'aidera*, waarschijnlijk een grond van waarheid had. Het is wellicht niet toevallig dat precies in die periode in krant artikelen van de oppositiepers, tijdens de processen (zoals dat van de charivari tegen Talleyrand in 1832) en uiteindelijk door Gabriel Peignot zo sterk werd benadrukt dat de politieke charivari's het eindpunt waren van een eeuwenlange evolutie van charivari's tegen hertrouwende weduwnaars en volksgerichten. Maar wat was in al die gevallen de sociale herkomst van de uitvoerders?

Charivari in Europe: a comparative and historical perspective

In his recent study of popular justice (*samosud*) in the Russian countryside, S. Frank has identified 'vozhdenie' as the Russian variant of charivari. Dutch speaking researchers have used the term charivari in their studies of rough music and popular justice in the Netherlands. These recent examples not only testify to the success of the charivari-paradigm among social scientists during the seventies and eighties. They also illustrate that the French word for 'rough music' functions as a key-concept, allowing researchers to link their projects to an international and interdisciplinary current of discussion and charivari-research since 1970. No wonder that scholars like E.P. Thompson have stressed that a whole range of phenomena has been lumped together under the heading of charivari. Referring to the results of very detailed case-studies which tend to be unsatisfactory for theories based on a charivari-ideal type, Thompson was very skeptical of the possibility of quantitative analysis and the use of computers in this field of research.

Using the studies based on a questionnaire of Fortier-Beaulieu as an example, the author discusses the relation between hypotheses and their empiric foundation and he stresses the need of offering the possibility of verification (by using a database for instance). He also pleads for comparative analysis on a supra-regional level. The author has gathered thousands of data on 'charivari' and popular justice in Western and Southern Europe. This heterogeneous collection of texts will be organized in a database. It includes large collections of data yielded by ethnological questionnaires in several countries of the European Community. The database will be used for a historical and comparative study of charivaris in Europe. Referring to T. Skocpol's typology of strategies of comparative research, the author proposes to apply two major strategies: the eclectic use of concepts in order to give a significant interpretation of historical processes, especially while analyzing specific cases of charivari, and a hypotheses-testing approach. A selection of different theories, hypotheses and interesting research topics like the problem of political charivaris (e.g. in cities in Belgium and France between 1830 and 1848), will be confronted, by means of specific definitions of 'charivari', to subsets of the database.

1. E. P. Thompson, "Rough Music" et charivari. Quelques réflexions complémentaires', in: J. Le Goff en J.-C. Schmitt (red.), *Le charivari. Actes de la table ronde organisée à Paris (25-27 avril 1977) par l'École des Hautes Études en Sciences Sociales et le Centre National de la Recherche Scientifique* (Paris. etc. 1981) 273-283; aldaar: 283.
2. M. Jacobs, 'Charivari en volksgerichten. Sleutelfenomenen voor sociale geschiedenis', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 12 (1986) 365-392.
3. M. Agulhon, *The Republic in the village. The people of the Var from the French Revolution to the Second Republic* (Cambridge/Paris 1982) XIII (Preface to the second edition [1979]).
4. Vergelijk met "There is a tendency for historians to lump ... manifestations together as 'charivari' or 'rough music' but ideally a more discriminating approach is required", in: M. Ingram, 'Ridings, rough music and mocking rhymes in Early Modern England', in: B. Reay (red.), *Popular culture in seventeenth-century England* (London 1988) 166-197; aldaar 167.
5. F. Zonabend, 'Compte rendu des débats', in: J. Le Goff en J.-C. Schmitt (red.), *op.cit.*, 377.
6. Letterlijk *eigenrichting*. Naast 'charivari's' werden met deze term ook al dan niet zeer gewelddadige 'community actions' aangeduid tegen mensen die verdacht werden van hekserij en als bestraffing van ernstige gevallen van diefstal, in het bijzonder paardendiefstallen.
7. S. Frank, 'Popular justice, community and culture among the Russian peasantry, 1870-1900', *The Russian Review* 46 (1987) 239-265. Merk bijvoorbeeld de term '*koshachii kontsert*' (kattenmuziek) op (p. 244, noot 15). Wat volgens Frank 'vozhdenie', 'charivari' dus, onderscheidt van andere types van *samosud* (volksgerichten?) is het ritueel karakter, het niet zo prominent zijn van fysiek geweld en het feit dat niet zozeer verbanning het belangrijkste doel was, maar het binnen de gemeenschap terugbrengen van de overtreder (onder meer door het afdwingen van drank, in casu vodka).
8. De proefschriften van C. Worobec en S. Frank worden eerlang gepubliceerd. Zie ook bijvoorbeeld C. Frierson, 'Crime and punishment in the Russian village: rural concepts of criminality at the end of the nineteenth century' *Slavic Review* 46 (1987) 55-69. Haar conclusie dat "peasants defined crime primarily in terms of four criteria: personal harm, sin, premeditation, and membership of the offender or victim in the community" (p. 58) kan aanleiding zijn tot een interessante discussie rond wat zij noemt 'peasant justice'.
9. C. Tilly, 'Charivaris, repertoires and urban politics'. In: J. Merriman (red.), *French cities in the nineteenth century* (London 1982) 73-91; aldaar: 79; C. Tilly, *The contentious French* (Cambridge/London 1986) (onder meer 30-36)
10. Bijvoorbeeld C. Tilly, 'Repertoires of contention in America and Britain, 1750-1830'. In: M. Zald en J. McCarthy (red.), *The dynamics of social movements. Resource mobilization, social control, and tactics* (Cambridge Mass. 1979) 126-155.
11. M. M. Romme, 'Charivari en patriotisme: een nieuw perspectief', in: G. Rooijackers e.a. (red.), *Voor 'Brabants Vryheyd'. Patriotten in Staats-Brabant* ('s-Hertogenbosch 1988) 105-119.
12. D. Underdown, *Revel, riot and rebellion. Popular politics and culture in England 1603-1660* (Oxford/New York 1987).
13. Voor een aanzet, zie zijn artikel: D. Underdown, 'The Taming of the Scold: the Enforcement of Patriarchal Authority in Early Modern England'. In: A. Fletscher en J. Stevenson (red.), *Order and disorder in early modern England* (Cambridge 1985) 116-136.
14. Er kunnen uiteraard nog andere fenomenen worden opgemerkt. Er wordt bijvoorbeeld veel onderzoek verricht naar de relatie tussen charivari en ('elite')-toneelstukken, in het bijzonder van de laat-middeleeuwse (Italiaanse) Renaissance en het Engelse Elizabethaans theater. Dit problemenveld zal worden behandeld in een op stapel staand proefschrift van Eric Nicholson (New Haven/Oxford). Zie ook de bijdrage van Marjoke de Roos in dit themanummer.
15. C. Desplat, *Charivaris en Gascogne. La 'morale des peuples' du XVIe au XXe siècle* (Paris 1982).
16. De eerste resultaten van een ander lopend regionaal onderzoek vindt men in M. Fincardi, 'La cioccona. Testimonianze letterarie su uno charivari padano', *La ricerca folklorica* 8 (1988) 103-109.

17. M. Jacobs, *Charivari. Aanzet tot interdisciplinaire studie van volksgerichten in Vlaanderen (einde 17de - begin 20e eeuw)* (onuitgegeven licentieverhandeling, Gent 1985, 3 dln.); T. Romme, *Charivari in het oostelijk deel van Noord-Brabant 1750-1850. Een historisch onderzoek naar 'in de ploeg spannen', 'tafelen', 'beerjagen' en andere symbolische actievormen* (onuitgegeven doctoraalscriptie, Nijmegen 1987).
18. E.P. Thompson, *art. cit.* (1981) *passim*.
19. E.P. Thompson, "“Rough music”: le charivari anglais', *Annales E.S.C.* 27 (1972) 285-312; aldaar: 297-298.
20. "Zweifellos wird man den Versuch machen zu zählen, aber ich zweifle, ob der Computer bei der Erklärung des charivari oder überhaupt jedes 'häuslichen' Phänomens, dessen Bedeutung so internalisiert und spezifisch ist, von irgendeinem Nutzen sein wird", in: E.P. Thompson, *Plebeische Kultur und moralische Ökonomie. Aufsätze zur englischen Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts* (Frankfurt/M. etc. 1980) 358.
21. Er zijn uitzonderingen zoals bijvoorbeeld: W. Kaltenstadler, *Das Haberfeldtreiben. Brauch/ Kult/ Geheimbund/ Volksjustiz im 19. Jahrhundert* (München 1971), hoofdstuk 2: Statistik der Haberfeldtreiben p. 4 - 6, en *passim*).
22. P. Fortier-Beaulieu, 'Le veuvage et le remariage', in: *Travaux du Ier Congrès International de Folklore tenu à Paris, du 23 au 28 Août 1937 à l'École du Louvre* (Tours 1938) 196-200: "Que le défunt ou la défunte se trouvent froissés et mécontents de ce convol en secondes noces, les pires calamités peuvent fondre sur le nouveau couple. Et ces explications, ce sont mes informateurs eux-mêmes qui nous les donnent" (p. 199).
Zie ook: P. Fortier-Beaulieu, 'Le veuvage et le remariage', *Revue de Folklore français et de Folklore colonial* 11 (1940) 67-69. Een selectie van de antwoorden werd gepubliceerd in *Revue de folklore français et folklore colonial* 11 (1940) 20-36. De antwoorden op de vragenlijsten worden opgenomen in onze gegevensbank.
23. Naast een paar eventueel in overweging te nemen opmerkingen in antwoorden op andere vragen, het lakonieke "ja" van de burgemeesters van respectievelijk Marcigny, Artix en Tarbes en zeer vage antwoorden in Conques, Espalion, Donzère en Domfront-en-Champagne is er ook het antwoord van de volkskundige Aparisi-Serres: "cela se fait parfois. On les représente" (in Dax).
24. E.P. Thompson, *art.cit* (1972) ; naschrift: 310-312; citaat: 310-311; "Sur 307 réponses ... 123 réponses affirmatives ... environ 30 ou 40 étaient faites avec scrupule et précision".(310). Eén 'réponse' staat dan wel voor veertien algemene vragen (42 subvragen).
25. We geven twee voorbeelden. Volgens de burgemeester van Soustons kunnen de ordehandhavers niet tussenkomen: "Non, parce qu'ils ont toute la population contre eux". De burgemeester van Champ-le-Duc, die elders al had aangeduid dat ketelmuziek gemaakt wordt door "les paysans, mais les gens de condition plus élevée ne dédaignent pas de venir se divertir", antwoordt op vraag 11: "En principe la police a le droit d'intervenir mais ne le fait jamais car il s'agit d'une plaisanterie". De problematiek van de verschillen tussen wettelijk en werkelijk land wordt, onder andere aan de hand van de Fortier-Beaulieu-enquête, behandeld in ons proefschrift.
26. Een typisch voorbeeld is het antwoord van de burgemeester van Pontgibaud: "Ces demandes devraient correspondre à l'époque éteinte des revenants et des feux follets? L'instruction et l'éducation actuelles ont fait litière depuis longtemps de toutes ces manifestations périmées, et il est comique que de telles adresses puissent être faites aux Municipalités Françaises".
27. P. Burke, *Popular culture in early modern Europe* (London 1978) parafrase van een passage op p. XII; citaat p. 198.
28. Voor een voorstelling en een kritische bespreking van de enquêtes en het materiaal dat ze hebben opgeleverd zie voorlopig: M. Jacobs, *Le charivari en Europe: le possible et l'impossible* (onuitgegeven 'Junepaper', Europees Universitair Instituut Florence, 1988) 45-79. Zie bijvoorbeeld ook A.J. Dekker, 'De volkskundevragenlijsten van het P.J. Meertens-Instituut. Hun doel en hun mogelijkheden en beperkingen als bron', *Volkskundig Bulletin* 15 (1989) 60-84.
29. Een van die enquêtes (die overigens niet veel materiaal heeft opgeleverd) is een 'proefvragenlijst' die in het begin van de jaren dertig in Vlaanderen door de Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek werd verspreid met het oog op een volkskunde-atlas. Een publikatie over die Centrale is in voorbereiding (Gent 1989).

30. Zie J.J. Voskuil, 'De eerste aflevering van de Europese Atlas. En de laatste?', *Volkskundig Bulletin* 8 (1982) 180-194; J.J. Voskuil, 'De beperkingen van de geografische methode', *Volkskundig Bulletin* 10 (1984) 111-125 en *Volkskundig Bulletin* 14, 1 (1988).
31. Zie bijvoorbeeld C. Tilly, *Big structures, large processes, huge comparisons* (New York 1984) en T. Skocpol en M. Somers, 'The uses of comparative history in macrosocial inquiry', *Comparative studies in society and history* 22 (1980) 156-173.
32. T. Skocpol, 'Emerging agendas and recurrent strategies in historical sociology', in: T. Skocpol (red.), *Visions and method in historical sociology* (Cambridge 1984) 356-391.
33. De studies kunnen bijzonder aantrekkelijk zijn: "Orienting concepts can be presented briefly, and much of the argument can proceed through the common-sense device of narrative storytelling ...; works ... necessarily tap into vivid contemporary sensibilities, intellectual trends, and assumptions about how the world works ...; portrayal of given times and places in much of their rich complexity, ... attention to the orientations of the actors as well as to the institutional and cultural contexts in which they operate", T. Skocpol, *art. cit.*, 371.
34. T. Skocpol, *art. cit.*, passim
35. Het werken met interactieve databanken is het alternatief dat werd voorgesteld in plaats van atlasprojecten: *Bilan et perspectives de la cartographie ethnologique en Europe. Actes de la table ronde internationale, organisée par le Centre d'Ethnologie Méditerranéenne (C.E.M.) et le Département d'Ethnologie de l'Université de Provence, Aix-en-Provence 25-27 Novembre*. Numéro spécial de *Technologies, Idéologies, Pratiques* 4 nr. 1-4 (1982/'83) (Aix-en-Provence 1984) bv. p. 259, 289-290).
36. De onderliggende gedachte bij dit alles is dat "de geschiedenis van de cultuur niet naast die van politiek handelen, economische ontwikkelingen of sociale verhoudingen staat, integendeel: cultuur-geschiedenis is politieke, economische of sociale geschiedenis bezien onder het aspect van de relatie tussen vorm en duiding, tussen praktijk en betekenis, tussen leef- en beeldwereld", aldus W. Frijhoff in: F. van Besouw e.a. (red.), *Balans en perspectief. Visies op de geschiedwetenschap in Nederland* (Groningen 1987) 192.
37. De aanvulling bestaat uit de teksten over charivari die verschenen zijn in het *Journal des débats* (1832), *Le National* (1832), *La Tribune du Mouvement* (1832-1834), *La Gazette des Tribunaux* (1825-1850). In de Archives Nationales te Parijs heb ik de volgende (zeer rijke) bronnenreeksen doorgenomen: BB 18 (1830 - 1860) en F/7/6679 dossier 1 tot en met F/7/6784 dossier 14. Archiefonderzoek in België (vooral in het stadsarchief en het rijksarchief te Luik) leverde eveneens verschillende gevallen op. Bij het ter perse gaan van dit artikel was dit aanvullend onderzoek, dat reeds meer dan 400 gevallen heeft opgeleverd, nog niet afgesloten. Resultaten van de kwantitatieve en kwalitatieve benadering zullen in het onderzoeksverlag worden gepresenteerd.